

**บทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์
อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี**

**The Role of Authoritative Monks in Buddhist Affairs Administration
Of Sankha in Warinchamrab District, Ubonratchathani Province**

พระมหาวิรุธ นิลเพ็ชร, ก้องพิพัฒน์ กองคำ,
ดาวฤดี ศรีชะเกษ, สุรศักดิ์ อุดเมืองเพีย และชุลีพร นาห้วนิน

Phramaha Wiruth Ninpetch, Kongpipat Kongkham,
Dawruedee Sirsaket, Surasak Udmuegpia and Chuleeporn Nahuanin

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

Corresponding author, Email: wiruth2009@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษา และด้านการเผยแผ่ 2) เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไขปัญหาในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ผลการวิจัยพบว่า

1. พระสงฆ์ในการอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีบทบาทในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษาและด้านการเผยแผ่ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากทุกด้าน ปัญหาและอุปสรรคได้แก่ พระภิกษุสามเณรมีจำนวนลดลง การศึกษาของพระสงฆ์ยังขาดงบประมาณอุดหนุนอย่างทั่วถึง คนรุ่นใหม่เข้าวัดน้อยลง

2. แนวทางแก้ไข พระสงฆ์ผู้มีอำนาจหน้าที่ในเขตปกครองของตนควรออกเยี่ยมเยียนหรือจัดประชุมสังฆกรรมเพื่อรับทราบปัญหาในแต่ละพื้นที่และวางมาตรการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ด้านการศาสนศึกษา ควรจัดสรรงบประมาณบำรุงการศึกษาให้แก่สำนักเรียนอย่างทั่วถึง และด้านเผยแผ่ควรมีแผนและมาตรการเชิงรุก ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนทุกกลุ่มทุกสาขาอาชีพ

คำสำคัญ: บทบาท; การบริหารกิจการคณะสงฆ์

ABSTRACT

The purpose of this research was to 1) study the role of the monk in the administration of monks' ministry. Warin Chamrap District Ubon Ratchathani Governance Religious education 2) to study problems, obstacles, and solutions to problems in the administration of Buddhist Sangha in Warin Chamrap District, Ubon Ratchathani Province.

The research found that :

1. The monks of Buddhist Sangha in Warin Chamrap District Ubon Ratchathani Has played a role in administering the monastic government. Religious education and propaganda, the overall level was at all levels. Problems and solutions include: The monks and nuns have decreased in number. New generation less measure.

2. Approaches to rectify the monks who have authority in their own jurisdiction. Visit or organize travel to know the problem in each area and put measures to solve the problem together. Religious Studies, the education budget should be allocated to the school thoroughly. And the propaganda should have plans and measures to proactively. In the propagation of Buddhism to reach all people in all occupations.

Keywords: Roles; Buddhist affairs administration

บทนำ

การบริหารกิจการคณะสงฆ์มีความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็ง และการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ถือเป็นตัวแทนหรือเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระบรมศาสดาของพุทธศาสนิกชน ซึ่งทำหน้าที่ในการปฏิบัติภารกิจเผยแผ่สืบสานและถ่ายทอดพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้บัญญัติไว้เพื่อให้ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาได้นำพระธรรมคำสอนไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง และสังคม

การเผยแผ่สืบสานและถ่ายทอดพระธรรมคำสอน ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถือเป็นภารกิจสำคัญที่คณะสงฆ์จะต้องปฏิบัติ นอกจากนั้นการปฏิบัติและการดำรงชีวิตของพระภิกษุตามพระธรรมวินัย สามารถสร้างความศรัทธา ความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป ทั้งยังเป็นการสร้างแรงจูงใจให้พุทธศาสนิกชนได้ตระหนักถึงหน้าที่ของตนในฐานะชาวพุทธอีกด้วย เมื่อเกิด

ความเลื่อมใสศรัทธาในพระธรรมวินัยขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ก็มีวิธีแสดงออกหลายอย่าง ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชาวพุทธโดยเฉพาะตั้งแต่สมัยพุทธกาลกุลบุตรชาวพุทธจะต้องหาโอกาส บรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาพระธรรมวินัย ดังนั้น เมื่อมีการบรรพชา อุปสมบทกันอย่างแพร่หลาย ทำให้มีพระภิกษุสามเณรเพิ่มมากขึ้น ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง วางระบบการบริหารจัดการเพื่อการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม เพราะการ ปกครองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารกิจการพระสงฆ์และพระศาสนาให้มีความเจริญก้าวหน้า ความตั้งมั่นของพระศาสนาจะเกิดประโยชน์แก่คณะสงฆ์และมหาชน ทั้งทางตรงและทางอ้อม การ ศึกษาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ในแง่วิชาการเกี่ยวกับความหมายของการปกครอง ประเภทการปกครอง ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์รวมถึงการใช้อำนาจในรูปแบบตามพระวินัยบัญญัติกับ รูปแบบตามอำนาจของรัฐ ซึ่งตราผ่านพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับต่างๆ และวิวัฒนาการการ ปกครองในแต่ละยุคสมัย ที่มีการเปลี่ยนแปลงตามลำดับนำมาซึ่งความเข้าใจอันดีงามและมีประโยชน์ โดยตรงต่อการปกครองคณะสงฆ์ให้มีความสงบเรียบร้อยเป็นแบบอย่างการปกครองของสังคมทั่วไป ซึ่งในสังคมสงฆ์ได้รับการยกย่องเชิดชูให้มีสถานภาพสูงกว่าบุคคลทั่วไป (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : 2551 : 2)

การปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล เป็นการปกครองภายในศาสนจักรเองทางรัฐไม่เข้ามา เกี่ยวแต่ก็เข้ามาช่วยอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและทางศาสนาก็ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการบ้านเมือง ไม่แสดงธรรมขัดแย้งกับทางการเมือง และไม่ปฏิบัติให้ผิดพระราชกำหนดกฎหมายของบ้านเมืองสมัย ก่อนนิยมใช้คำว่า การปกครองคณะสงฆ์ แต่ปัจจุบันใช้คำว่า การบริหารกิจการคณะสงฆ์ซึ่งมีความ สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งและการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของพระพุทธศาสนา เป็นการปกครอง เพื่อบังคับบัญชาดูแลผู้ได้บังคับบัญชาให้อยู่ในการปกครองให้เรียบร้อยดีงาม ส่วนการบริหารจะเป็น ไปเพื่อการบริหารจัดการในการที่จะดำเนินงานนั้นๆ ให้สำเร็จ

ปัจจุบันการปกครองคณะสงฆ์ถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะถ้ามีระบบปกครองดีศาสนาก็มี ความเจริญมั่นคง การปกครองหรือการบริหารที่ดีนั้น จะต้องมียุทธวิธีแบบและวิธีการจัดการหรือมีแนวคิด ซึ่งขึ้นอยู่กับงานมอบอำนาจกระจายงานให้ผู้อยู่ฝ่ายบริหารระดับต่างๆ รับผิดชอบตามความ รู้ความสามารถของตน และพัฒนาการในด้านต่างๆ เพราะการปกครองคณะสงฆ์ปัจจุบันนี้มีอำนาจ รัฐและจารีตประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้อง เมื่อมีอธิกรณ์เกิดขึ้นต้องอาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็น เกณฑ์จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ : 2540 : 1)

การปกครองคณะสงฆ์จึงถือว่าเป็นหัวใจหลักในงานบริหารจัดการกิจการของคณะสงฆ์คือ ด้านการปกครอง การศาสนศึกษา การเผยแผ่ ให้ดำเนินไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎระเบียบ มหาเถรสมาคม ข้อบังคับ มติ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชหรือคำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน โดยเฉพาะปัจจุบันนี้ วิทยาการด้านการบริหารและการจัดการก้าวหน้าไปมากคณะสงฆ์ควรจะได้ใช้

วิทยาการเหล่านั้นมาช่วยเสริมการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ กิจกรรมคณะสงฆ์บางอย่างอาจอาศัยการบริหารแบบราชการของฝ่ายบ้านเมือง กิจกรรมคณะสงฆ์บางอย่างอาจอาศัยการบริหารที่คล่องตัวแบบภาคเอกชนและกิจกรรมบางอย่างต้องบริหารตามหลักพระธรรมวินัย (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) : 2539 : 78)

ดังนั้น การบริหารกิจการคณะสงฆ์จึงถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะถ้ามีระบบบริหารดี ศาสนาก็มีความเจริญมั่นคง การบริหารที่ดีนั้นจะต้องมีรูปแบบและวิธีการจัดการหรือมีแนวคิดซึ่งขึ้นอยู่กับ การแบ่งงานมอบอำนาจกระจายงานให้ผู้อยู่ฝ่ายบริหารระดับต่างๆรับผิดชอบตามความรู้ความสามารถของตน และพัฒนาการในด้านต่างๆ เพราะการบริหารคณะสงฆ์ปัจจุบันนี้มีอำนาจรัฐและจารีตประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้อง เมื่อมีอิทธิพลเกิดขึ้นต้องอาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นเกณฑ์จัดระเบียบ การปกครองคณะสงฆ์การบริหารคณะสงฆ์จึงถือว่าเป็นหัวใจหลักในงานบริหารจัดการกิจการของคณะสงฆ์คือ ด้านการปกครอง การศาสนศึกษา การเผยแผ่ ให้ดำเนินไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม มติข้อบังคับหรือระเบียบมหาเถรสมาคม และพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ : 2540 : 1)

ทั้งนี้แม้ว่าบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกายอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ในปัจจุบันเป็นไปด้วยความเรียบร้อย แต่ผู้วิจัยต้องการศึกษาเพื่อให้เกิดการพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ให้มีความสมบูรณ์มากที่สุด อีกทั้งในปัจจุบันงานกิจการคณะสงฆ์มีเพิ่มมากขึ้น ทำให้พระสังฆาธิการจำต้องเร่งปรับตัวเพื่อทำงานเชิงรุก เพื่อให้เกิดการกระตุ้นงานคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพกว่าเดิม โดยเฉพาะพระสังฆาธิการผู้มีบทบาทในการปกครอง อาจจะมีเวลาในการดูแลการบริหารได้ไม่ทั่วถึง ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์รวมทั้งอาจทำให้ขาดการวางแผนพัฒนาศาสนวัตถุและศาสนบุคคลอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้แม้แต่การจัดระบบหนังสือโต้ตอบหรือการประสานงานกับเจ้าคณะปกครองสงฆ์ก็ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างรวดเร็วและราบรื่น เพราะพระสังฆาธิการบางรูปไม่สามารถเขียนหนังสือราชการได้หรืออาจไม่เข้าใจเรื่องงานเอกสาร ส่งผลให้การรายงานตามระเบียบของคณะสงฆ์บางอย่างล่าช้าออกไป จึงเป็นภาระของเจ้าคณะปกครองชั้นสูงขึ้นไปที่จะต้องเอาใจใส่ดูแลเป็นพิเศษ

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ว่าได้ปฏิบัติหน้าที่ตามพระธรรมวินัย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์และระเบียบ ข้อบังคับ กฎมหาเถรสมาคมอย่างไร เพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนและพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นต่อไป ทั้งยังเป็นกรณีศึกษาเพื่อนำไปวางแผนพัฒนากิจการคณะสงฆ์ในอำเภออื่น และจังหวัดอื่นๆด้วย ผู้วิจัยในฐานะ เป็นพระนักศึกษาในเขตพื้นที่การปกครอง

อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานีจึงมีความสนใจที่จะศึกษาบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานีเพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนพัฒนาในระบบการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาบทบาทของพระสังฆาธิการ ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

2.2 เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไข ปัญหาของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

3. ระเบียบวิธีวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสังฆาธิการกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ สังกัดมหานิกายอำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” เป็นการศึกษาโดยใช้ระเบียบ การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) มุ่งศึกษาบทบาทของพระสังฆาธิการกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี โดยผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัยตามลำดับดังนี้

3.1.1 ศึกษาหลักการ แนวคิดทฤษฎี ระเบียบ และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.1.2 กำหนดกรอบแนวคิด หัวข้อปัญหา และวัตถุประสงค์ในการวิจัย

3.1.3 กำหนดกลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัย

3.1.4 สร้างเครื่องมือสำหรับเก็บข้อมูลการวิจัยร่วมกับอาจารย์ที่ปรึกษา

3.1.5 นำเครื่องมือเสนอผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเพื่อปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์

3.1.6 ทดสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (Try out)

3.1.7 ดำเนินการส่งข้อมูล และเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1.8 วิเคราะห์ข้อมูลและแปลผลข้อมูล

3.1.9 สรุปและรายงานผลการศึกษาวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ พระสังฆาธิการและพระภิกษุสงฆ์ผู้มีบทบาทในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี จำนวนทั้งสิ้น 107 รูป เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นแบบสอบถาม (Questionnaire) นำข้อมูลจากแบบสอบถามที่เก็บรวบรวมได้มาตรวจสอบความสมบูรณ์และความถูกต้องแล้ว ทำการวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรม

สำเร็จรูปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์

3.2 สถิติที่ใช้ในการวิจัย

3.2.1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถามใช้ค่าความถี่ (Frequency) และค่าร้อยละ (Percentage)

3.2.2 ความคิดเห็นจากการตอบแบบสอบถาม เกี่ยวกับบทบาทของพระสังฆาธิการกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกายอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ใช้สถิติการวิเคราะห์คือ ค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation : S.D.)

3.2.3 ข้อคำถามปลายเปิดที่แสดงปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะต่อบทบาทของพระสังฆาธิการกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกายอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี วิเคราะห์โดยเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท (Content Analysis Technic)

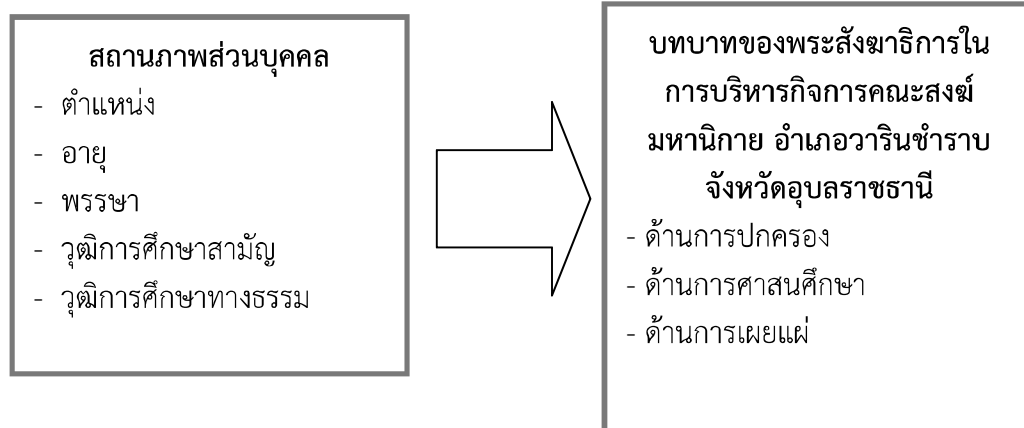
3.3 กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วยตัวแปรต้น (Independent Variables) และตัวแปรตาม (Dependent Variables) ดังนี้

3.3.1 ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถามได้แก่ตำแหน่ง, อายุ, พรรษา, วุฒิการศึกษาสามัญ, วุฒิการศึกษาทางธรรม

3.3.2 ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกายอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ทั้ง 3 ด้าน คือ 1) ด้านการปกครอง 2) ด้านการศาสนศึกษา 3) ด้านการเผยแผ่

ตัวแปรต้น (Independent Variables) ตัวแปรตาม (Dependent Variables)

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

4. สรุปผลการวิจัย

4.1 ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม

4.1.1 พระสังฆาธิการที่ตอบแบบสอบถาม จำนวน 107 รูป ส่วนมากดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส คิดเป็นร้อยละ 58.90 รองลงมาดำรงตำแหน่ง รองเจ้าอาวาส คิดเป็นร้อยละ 16.80 และดำรงตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาส คิดเป็นร้อยละ 24.30

4.1.2 พระสังฆาธิการที่ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีอายุระหว่าง 41.50 ปี คิดเป็นร้อยละ 36.40 รองลงมาได้แก่อายุ 61 ปี ขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 29.00, อายุ 31-40 ปี คิดเป็นร้อยละ 16.80, อายุ 51-60 ปี คิดเป็นร้อยละ 15.90 และมีอายุระหว่าง 20-30 ปี คิดเป็นร้อยละ 1.90

4.1.3 พระสังฆาธิการที่ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีพรรษา 21 พรรษาขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 33.60 รองลงมาได้แก่ 16-20 พรรษา คิดเป็นร้อยละ 25.20, พรรษา 11-15 พรรษา คิดเป็นร้อยละ 24.30, ต่ำกว่า 5 พรรษา คิดเป็นร้อยละ 9.30 และมีพรรษาระหว่าง 6-10 พรรษา คิดเป็นร้อยละ 7.50

4.1.4 พระสังฆาธิการที่ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีวุฒิมัธยมศึกษา จำนวน 40 รูป คิดเป็นร้อยละ 37.40 รองลงมาได้แก่ วุฒิปริญญาตรี จำนวน 28 รูป คิดเป็นร้อยละ 26.20, วุฒิประถมศึกษา จำนวน 23 รูป คิดเป็นร้อยละ 21.50, วุฒินุ้ปปริญญา จำนวน 12 รูป คิดเป็นร้อยละ 11.20 และจำนวนน้อยที่สุดมีวุฒิปริญญาโทหรืออื่นๆ จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 3.70

4.1.5 พระสังฆาธิการที่ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีวุฒินักธรรมชั้นเอก จำนวน 94 รูป คิดเป็นร้อยละ 87.90 รองลงมาได้แก่ นักธรรมชั้นตรี จำนวน 5 รูป คิดเป็นร้อยละ 4.70, นักธรรมชั้นโท จำนวน 5 รูป คิดเป็นร้อยละ 4.70 และไม่มีวุฒินักธรรม จำนวน 3 รูป คิดเป็นร้อยละ 2.80

4.2 แบบสอบถามเกี่ยวกับบทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานีจำนวน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษา และด้านการเผยแผ่ โดยแบ่งตามด้านต่างๆ ดังนี้

4.2.1 ผู้ตอบแบบสอบถามด้านการปกครอง ภาพรวมอยู่ในระดับ มาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ย 4.18 และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.62 แต่เมื่อพิจารณารายข้อพบว่า การลงอุโบสถกรรมทุกกึ่งเดือนมีค่าเฉลี่ยระดับการปฏิบัติงานสูงสุดซึ่งมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.51-4.50 รองลงมา คือ การทำวัตรสวดมนต์ เช้า - เย็น ให้การอบรมแก่บรรพชิตและศิษย์วัด การเข้าร่วมประชุมพระสังฆาธิการตามวาระโอกาสต่างๆที่ผู้บัญชาเหนือตนจัดให้มีการประชุมการออกกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ การควบคุมดูแลบรรพชิตให้เรียบร้อย เมื่อเกิดอธิกรณ์ขึ้น สามารถระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นได้ และการจัดประชุมพระภิกษุสามเณรเพื่อชี้แจงกฎระเบียบตามวาระต่างๆ อยู่ในระดับ มาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.51-4.50

4.2.2 ผู้ตอบแบบสอบถามด้านการศาสนศึกษา ภาพรวมอยู่ในระดับ มาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ย 3.78 และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.88 แต่เมื่อพิจารณารายข้อพบว่า การดูแลเร่งรัดให้มีการเรียนการสอนนักเรียนอย่างทั่วถึง ซึ่งมีค่าเฉลี่ยระดับการปฏิบัติงานสูงสุดซึ่งมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.51-4.50 รองลงมา การสรรหาและพัฒนาครูสอนนักเรียนและบาลี การส่งเสริมให้ครูสอนพระปริยัติธรรมได้ทำหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ตามโอกาส การตรวจตราเยี่ยมเยียนสำนักศาสนศึกษา การเร่งรัดรณรงค์ให้มีการอบรมบาลีและนักเรียนก่อนสอบ การยกย่องเชิดชูเกียรติผู้สอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลีและแผนกสามัญให้มีขวัญและกำลังใจ และการจัดหาทุนการศึกษาให้แก่พระภิกษุสามเณรที่เรียนนักเรียนและบาลี อยู่ในระดับ มาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.51-4.50

4.2.3 ผู้ตอบแบบสอบถามด้านเผยแผ่ ภาพรวมอยู่ในระดับ มาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ย 4.05 และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.83 แต่เมื่อพิจารณารายข้อพบว่า การกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีค่าเฉลี่ยระดับการปฏิบัติงานสูงสุดซึ่งมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.51-4.50 รองลงมา การแนะนำอบรมประชาชนให้เข้าใจในศาสนพิธีและการปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชน การเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยถูกต้อง การส่งเสริมพระภิกษุสามเณรให้รู้จักวิธีการเผยแผ่ธรรมะโดยการจัดให้มีการเทศน์บรรยายธรรมตามโอกาส การจัดให้มีการบรรยายธรรมในงานบำเพ็ญกุศลศพ การจัดให้มีพระธรรมทูตหรือธรรมะจาริกอบรมสั่งสอนแก่ชาวบ้าน การจัดตั้งห้องสมุดภายในวัดเพื่อประโยชน์ในการศึกษา และการจัดให้มีการบรรยายธรรมทางวิทยุหรือช่องทางสื่อสารต่างๆ อยู่ในระดับ มาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.51-4.50

4.3 แบบสอบถามเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไข เกี่ยวกับบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

4.3.1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไข เกี่ยวกับบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ผลการศึกษาพบว่า ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะของพระสังฆาธิการนั้นสอดคล้องกับปัญหาของชุมชนแต่ละชุมชนนั้น แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า

1. ด้านการปกครอง มีภิกษุสามเณรในเขตปกครองส่วนน้อยยังไม่เอื้อเพื่อในพระธรรมวินัย เอกสารข้อมูลส่วนบุคคลของแต่ละวัดยังขาดความชัดเจน พระภิกษุสามเณรในชนบทมีจำนวนลดลงทุกปี ภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อพระธรรมวินัย แต่กลับให้ความสนใจต่อสังคมภายนอกมากขึ้นและมีส่วนทำให้การปกครองเกิดปัญหาแนวทางแก้ไข พระเถระในเขตปกครอง ควรออกเยี่ยมเยียนหรือจัดประชุมสังฆการเพื่อรับทราบปัญหาด้านการปกครองในแต่ละพื้นที่และวางมาตรการแก้ไขปัญหาร่วมกัน

2. ด้านการศาสนศึกษา ขาดงบประมาณสนับสนุนด้านการศึกษาต่อภิกษุสามเณรในเขตชนบท ไม่มีทุนการศึกษาแก่ผู้เรียนแนวทางแก้ไข พระเถระควรจัดสรรงบประมาณ

บำรุงการศึกษาให้มากขึ้น

3. ด้านเผยแผ่ การเดินทางไม่ค่อยสะดวก บางโรงเรียนหรือชุมชนให้ความร่วมมือไม่มากเท่าที่ควร เยาวชนส่วนใหญ่เข้าวันน้อยลงในวันสำคัญทางศาสนาแนวทางแก้ไข คณะสงฆ์และผู้ปกครองควรทำงานเชิงรุกด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มากขึ้น

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกายอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ในภาพรวมทั้ง 3 ด้านอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาผลการวิจัยรายด้านสามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

5.1 ด้านการปกครอง จากการศึกษาพบว่า พระสังฆาธิการ และพระภิกษุสงฆ์มีความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกายอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายละเอียดพบว่าพระสังฆาธิการ และพระภิกษุสงฆ์ มีความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ในด้านการปกครองมากที่สุดในเรื่องการทำวัตรสวดมนต์ เข้า - เย็น รองลงมาคือ การเข้าร่วมประชุมพระสังฆาธิการตามวาระโอกาสต่างๆที่ผู้บัญชาเหนือตนจัดให้มีการประชุมซึ่งสอดคล้องกับกองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กล่าวว่าการปกครอง เป็นภารกิจที่วัดโดยพระภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะปกครองดำเนินการสอดส่อง ดูแล รักษาความเรียบร้อยดีงาม เพื่อให้พระภิกษุสามเณรที่อยู่ในวัดหรือในปกครองปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎ ข้อบังคับ ระเบียบคำสั่ง ประกาศของมหาเถรสมาคม หรือพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช ภารกิจด้านนี้ครอบคลุมถึงการที่พระภิกษุผู้ทำหน้าที่เป็นเจ้าคณะปกครองทุกระดับ นับตั้งแต่ผู้ช่วยเจ้าอาวาสรองเจ้าอาวาส เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะภาค เจ้าคณะใหญ่ (หน) นอกจากนี้ ยังรวมถึงการที่พระภิกษุทำหน้าที่เป็นกรรมวาจาจารย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ในการอุปสมบทกุลบุตร

5.2 ด้านการศาสนศึกษา จากการศึกษาพบว่า พระสังฆาธิการ และพระภิกษุสงฆ์ มีความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายละเอียดพบว่า พระสังฆาธิการ และพระภิกษุสงฆ์ มีความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ในด้านการศาสนศึกษามากที่สุดในเรื่องการดูแล เร่งรัดให้มีการเรียนการสอนนักเรียนธรรมอย่างทั่วถึง รองลงมาคือ การส่งเสริมให้ครูสอนพระปริยัติธรรมได้ทำหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ตามโอกาส ซึ่งสอดคล้องกับ พระมหาสมทรง สิรินธโร และคณะ กล่าววาทบาทที่วัดและพระสงฆ์จะทำได้คือ การศึกษา การเผยแผ่และการสงเคราะห์ ซึ่งในส่วนของการศึกษานั้น

เป็นการให้บริการด้านการศึกษาแก่พระสงฆ์ คือ การมีโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ นับเป็นทางหนึ่งในการสร้างอุปาสก อุปาสิกา ให้ได้พุทธศาสนิกชนที่มีคุณภาพและเป็นกำลังของศาสนา อีกประการหนึ่งก็คือการไปสอนวิชาศีลธรรมตามโรงเรียนต่าง ๆ เป็นการอนุเคราะห์สังคมด้วยธรรมทาน การที่ให้พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการศึกษาของชาติดังกล่าวนี้นี้จะทำให้เยาวชนและสังคมเห็นความสำคัญของวัดและพระสงฆ์ (พระมหาสมทรง สิรินธโร และคณะ : 2525 : 5)

5.3 ด้านการเผยแผ่ จากการศึกษาพบว่า พระสังฆาธิการและพระภิกษุสงฆ์ มีความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ด้านการเผยแผ่ ซึ่งสอดคล้องกับ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ กล่าวว่า หน้าที่ในการเผยแผ่หลักธรรมของวัดหรือพระสงฆ์ ส่วนมากเป็นการจัดการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชน ให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเพื่อเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ซึ่งเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสวัดต่างๆ เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะสงฆ์ อำเภอและเจ้าคณะจังหวัด จะต้องทำหน้าที่เผยแผ่พระศาสนา ดังนี้

1. อบรมพระภิกษุสามเณรให้มีสมณสัญญาและอบรมในเรื่องจรรยาบรรณตลอดถึงการปฏิบัติอันเกี่ยวกับพิธีหรือแบบอย่างต่าง ๆ

2. อบรมการทำวัตรสวดมนต์ให้เป็นไปโดยมีระเบียบเรียบร้อย

3. หาอุบายวิธีให้ได้ยินได้ฟังโอวาท คำสั่งสอนหรือแนะนำ ที่เป็นประโยชน์

4. แนะนำ สั่งสอนธรรมประชาชนให้เข้าใจในศาสนพิธีและการปฏิบัติ

5. เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมและให้ได้ยินได้ฟังเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาโดยถูกต้อง

6. หาอุบายวิธีสกัดกั้นสัทธิธรรมปฏิรูปมิให้เกิดขึ้นหรือบำบัดที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปโดยที่ชอบ

7. ขวนขวายเพื่อให้ศิษย์วัดมีความรู้ในเรื่องพระศาสนาและอบรมในทางศีลธรรม มีการไหว้พระ สวดมนต์ เป็นต้น

8. ขวนขวายจัดตั้งห้องสมุด เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาธรรมบาลี หรือเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนหรือขวนขวายจัดหาหนังสือเกี่ยวกับความรู้ทั่วไปบ้าง ที่เกี่ยวกับการไหว้พระสวดมนต์บ้าง ที่เกี่ยวกับศีลธรรมบ้าง ที่เกี่ยวกับประวัติพระบ้าง เพื่อให้ผู้รักาศิลปวัฒนธรรมตามวัดต่างๆ ได้ท่องได้อ่านได้ ได้ฟังตามควรแก่สถานที่และโอกาส

9. ขวนขวายจัดหาเครื่องอุปกรณ์การเรียนภาษาไทยบางประเภทสำหรับชั้นประถมศึกษาไว้เพื่อให้เด็กที่ขัดสนยืมใช้ในการเรียน

5.4 ปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไข เกี่ยวกับ บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

1. ด้านการปกครอง รัชชูปการยาคสอนยาก ไม่ค่อยฟังคำสั่งสอน เอกสารข้อมูลไม่อำนวย พระภิกษุสามเณรในชนบทมีจำนวนลดลงทุกปี รัชชูปการยาคผู้บวชใหม่ไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อพระธรรมวินัย แต่กลับให้ความสนใจต่อสังคมภายนอกมากขึ้น พระภิกษุสามเณรบางรูปชอบสร้างปัญหา ทำให้ปกครองยาก ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสุชาตวิมุตติกิจ (เฉลิมชัย อภิชาโต) เรื่องบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า พระภิกษุสามเณรไม่ให้ความสำคัญต่อพระธรรมวินัยชอบสร้างปัญหาให้ปกครองยาก แนวทางแก้ไข พระเถระในเขตปกครอง ควรออกเยี่ยมเยียนหรือจัดประชุมสังฆจรเพื่อรับทราบปัญหาด้านการปกครอง ในแต่ละพื้นที่และวางมาตรการแก้ไขปัญหาร่วมกัน (พระครูสุชาตวิมุตติกิจ : 2551 : 125)

2. ด้านการศาสนศึกษา ขาดงบประมาณสนับสนุนด้านการศึกษาต่อรัชชูปการยาคในเขตชนบท ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสุชาตวิมุตติกิจ (เฉลิมชัย อภิชาโต) เรื่องบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่าไม่มีทุนการศึกษาแก่ผู้เรียนและผู้สอน แนวทางแก้ไข พระเถระควรจัดสรรงบประมาณบำรุงการศึกษาให้มากขึ้น (พระครูสุชาตวิมุตติกิจ : 2551 : 125)

3. ด้านเผยแผ่ การเดินทางไม่ค่อยสะดวก บางโรงเรียนหรือชุมชนให้ความร่วมมือไม่มากเท่าที่ควร เยาวชนส่วนใหญ่เข้าวัดน้อยลงในวันสำคัญทางศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสุชาตวิมุตติกิจ (เฉลิมชัย อภิชาโต) “เรื่องบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” พบว่าไม่ค่อยได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานราชการ แนวทางแก้ไข คณะสงฆ์และผู้ปกครองควรทำงานเชิงรุกด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มากขึ้น (พระครูสุชาตวิมุตติกิจ : 2551 : 125)

6. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี คณะผู้วิจัยมีแนวทางแก้ไข ดังนี้

6.1 แนวทางแก้ไขเชิงนโยบาย จากการวิจัยพบว่า บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ดังนี้

1) ด้านการปกครอง พระสังฆาธิการควรมีการจัดประชุมพระภิกษุสามเณรเพื่อชี้แจงกฎระเบียบตามวาระต่างๆให้มากขึ้นและหาวิธีระงับข้อพิพาทที่เกิดขึ้นให้เป็นธรรมและเหมาะสมกับข้อพิพาทที่เกิดขึ้น

2) ด้านการศาสนศึกษา พระสังฆาธิการควรมีการจัดหาทุนการศึกษาให้แก่พระภิกษุสามเณรที่ศึกษานักธรรมและบาลีและควรยกย่องเชิดชูเกียรติครูผู้สอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลีและแผนกสามัญให้มีขวัญกำลังใจ

3) ด้านการเผยแผ่ พระสังฆาธิการควรจัดให้มีการบรรยายทางวิทยุหรือช่องทางสื่อสารต่างๆ และควรจัดตั้งห้องสมุดภายในวัดเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาหลักธรรมทางพุทธศาสนา

6.2 แนวทางแก้ไขเชิงปฏิบัติการ

1) ด้านการปกครอง พระสังฆาธิการควรร่วมมือกับผู้บังคับบัญชาในระดับสูงเพื่อให้มีการจัดประชุมพระภิกษุสามเณรเพื่อชี้แจงกฎระเบียบตามวาระต่างๆ ให้มากขึ้นและหาวิธีระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นให้เป็นธรรมและเหมาะสมกับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น

2) ด้านการศาสนศึกษา พระสังฆาธิการควรร่วมมือกับผู้บังคับบัญชาในระดับสูงเพื่อจัดหาทุนการศึกษาให้แก่พระภิกษุสามเณรที่ศึกษานักธรรมและบาลีและควรรยก่องเงินอุดหนุนให้ผู้สอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลีและแผนกสามัญให้มีขวัญกำลังใจ

3) ด้านการเผยแผ่ พระสังฆาธิการควรร่วมมือกับผู้บังคับบัญชาในระดับสูงเพื่อให้เกิดให้มีการบรรยายทางวิทยุหรือช่องทางสื่อสารต่างๆ และควรจัดตั้งห้องสมุดภายในวัดเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาหลักธรรมทางพุทธศาสนา

6.3 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการบริหาร บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์สังกัดมหานิกาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

2) ควรมีการศึกษาปัญหา การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์สังกัดมหานิกายอำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

3) ควรมีการศึกษาปัญหาการเผยแผ่ แก่เยาวชน ในเขตอำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยขออนุโมทนาและขอบคุณผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกส่วนงานของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน ที่ได้ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัย รวมทั้งพระสังฆาธิการสังกัดฝ่ายมหานิกายในเขตปกครองคณะสงฆ์อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานีทุกท่าน ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลในการตอบแบบสอบถามประกอบการทำวิจัยในครั้งนี้ จนสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2540) **คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **การปกครองคณะสงฆ์**. (2551) กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ธงชัย สันติวงษ์. **องค์การและการบริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ 9.(2537). กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ 2.(2538) กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระครูสุชาตวิมลกิจ (เฉลิมชัย อภิชาโต). (2538) “บทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). (2539) **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหมิตรธรรมจำกัด.

พระมหาสมทรง สิรินโร. นายแพทย์ประเวส วะสี. นายสมบุรณ์สุขสำราญ และ ส. ศิวรักษ์.(2525) บทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเกล็ดไทยจำกัด).

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์คงคปญโญ).(2540) **เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่องการปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.(2539) **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.